

AZ ARANY-ÉVFORDULÓ UTÁN

A MAGYAR irodalmi életnek, aránylag rövid időközzel elválasztva, már kétszer volt alkalma, hogy a születés és halál évfordulóján Arany Jánosra emlékezzék. Először 1917-ben emlékezhetett, oly időben, mely kevés lehetőséget adott a huzamosabb megállásra és elmélyedésre. Háború volt a nagy világban s a mi kicsi világunk ünneplő és emlékező hangja elnyomva vergődött más idegrázóbb hangok súlya alatt. Az ajkak is, melyek az értékelés vagy az ünneplés biztos értelmű szavait voltak hivatva kimondani, veszélytudattól remegtek s a közönség, amelynek oly nagy szüksége lett volna arra, hogy az országos emlékezés külsőségeitől indítva az irodalmi ízlésváltás akkori idején egyensúlyba kerüljön, napi gondoktól süketen fogadta a múlt szellemiségének mondanivalóját.

Jobb alkalom volt-e az elmúlt esztendő, Arany János halálának ötvenedik évfordulója? Alig hihetjük. A távolság, mely bennünket Arany költészetétől az időben elválaszt, megnőtt szinte egy negyedszázaddal, a „történeti távlat“ körzószárai még szélesebbre nyíltak. Átmentünk a nemzetsors oly nehéz tapasztalatain, mint valamikor Arany, még előbb tanúi voltunk egy Arany ellenében indult irodalmi irány kibontakozásának s talán tanúi vagyunk mostanában egy új szintézis kezdő mozdulatainak. Új népiesség, új klasszicizmus elvei is felröppentek. Egyszóval, jelen szándékok és múltbeli tapasztalatok arra mutattak, hogy eljött az idő teljessége, a szellemi fogékonyságnak oly pillanata, mely meghozza Arany költői hagyatéka egészének életünkbe való beillesztését és az irodalom minden irányú megmozdulására kiható jelentőségének megmutatását. Hogy mindez nem történt meg úgy, ahogy kívánatos lett volna, részben erők és erények hiánya okozta. Említsük-e, hogy az Aranyra való emlékezésből jóformán csak a régibb tudós-nemzedék tagjai, napi ihletésű kritikusok és Aranyban is saját sugalmaikat figyelő írók vették ki részüket, de teljesen néma maradt az újabb irodalomtörténetírói nemzedék? Ha most egybefogva magunk elé tesszük a múlt évben megjelent Arany-emlékezéseket, egyik oldalon oly szemüvegen át kell Aranyra néznünk, melyet a magyar klasszicizmus hanyatlása idején megfogalmazott irodalomszemléleti és irodalompolitikai elvek tettek már homályossá, a másik oldalon tisztább és maibb lesz ugyan a látásunk, de állandóan elhajlásra kényszerül. Amott esetleg egész a kép, de halványak a színek, itt éles a rajz, de csak egyetlen kézlendülettel készült. Arany, kiről Riedl óta részletes és alkotása egészét méltóképp átölelő tanulmány nem jelent meg, elvész az ünneplések jószándékú, de árnyalatokat nem ismerő hangjaiban és az egy-egy árnyalatot Arany egész költészetére nézve döntőül fel-

ismerő alkalmi esszé-ihletben. Az eligazítást váró tétován áll meg az emlékezések ellenmondást nem tűrő, magabízó állításai előtt, melyek valamely eddig ismeretlen, de immár mostan végérvényesen megtelt Arany-arcot mutatnak fel a közönség előtt. A sokféleség, a különféle „problémák“ láttára kénytelenek vagyunk hitetlenkedve fogadni a tudományosságunk legmagasabb helyén elhangzott szavakat, melyek szerint Arany körül „vitakérdés már alig van, minden tisztázottnak, megállapodottnak látszik“. E hitetlenkedésünk még nagyobb lesz akkor, ha visszalapozunk 1917-be s ott újra elolvassuk ugyané tekintély akkori véleményét, mely viszont azt mondja, hogy Arany „költői egyénisége és munkája sok oly problémát tartalmaz, mely a lélektani és esztétikai vizsgálatnak és magyarázatnak, tehát a vitás kérdéseknek is soká hálás tárgya fog maradni“. Történt valami lényeges mozdulat e tizenöt év alatt Arany megismerésében? Nem tudunk róla.

És mégis, mintha e két gondolat a maga helyén igaznak mutatkoznék. 1917-ben úgy látszhatott, hogy irodalmi életünknek szembenálló két fele a védett és támadott Arany-zászló körül egy kívánatos vitában találkozni fog s e vitában a hagyományörzés éppúgy, mint az irodalmi újdonság törekedni fog elvi gyökereinek felfedezésére. Valóban igen „hálás tárgy“ lett volna itt Arany és költészete. Van ugyan nyoma némi adresszált válaszolgatásnak, de igazi vita nem alakult ki. A hagyománytartás talán méltóságán alulinak vagy ünneprontásnak tartotta önmaga lelkiismeretének vizsgálatát, az új pedig óvatosan kerülte eszmei lényegének komolyabb megtárgyalását. Arany hamarosan kívül is került a kisebb-nagyobb csatározások körén. Halálának most elmúlt ötvenedik fordulóján még az irodalmi élet kétpólusos árama sem élénkítette az eszmeváltást. Az 1917-ben virgonc új irodalmiság ma egy hosszú haldoklásnak néz elébe, különben is győzött már, az irodalomból kidisputálni őt nem lehet, Arany pedig sohasem volt túlzottan szívügye, megelégedett tehát azzal, hogy a régi elevebb napokra emlékezvén, lerója kötelesség-adóját a költő iránt, itt-ott elejtvén az ugyancsak a múltból máig féltékenyen babusgatott rancune-nel néhány enyhe vádat a „hivatalos“ irodalomtörténetírás konok „népieség“-e s a „tanárok keze“ ellen. A másik oldal meg, ama hivatalos irodalomszemlélet, birtokállományában kevésbé háborítva, mint 1917-ben, szintén nem tartotta szükségesnek, hogy megújult érdeklődéssel tekintsen Aranyra. Jólélekkal mondhatta tehát, hogy Arany körül „minden tisztázottnak, megállapodottnak látszik“.

Van azonban e két réteg mellett egy harmadik is. Részben már külön is vált az előbbi kettőtől, részben töredékes elemek alakjában fel-felbukkan azokban is. Legszeleőbb megfogalmazásában megoldásra váró Arany-problémát említ, újjáértékelést, revíziót sürget, mert mindaz, ami eddig történt, hamisítás volt. Kimondva vagy a sorok mögé rejtve megtagadtatik mind a „naiv irodalomtörténészek“, mind pedig az 1917-es Nyugat-nemzedék Aranya. Fiatalos kísérletekben új Arany-arcok vannak formálódóban s ha nem félünk egy kis általánosítástól, könnyen elfogadhatjuk, hogy még irodalmi korváltásaink hangulati alapjegyére is rátalálhatunk, ha elébük dobjuk a kérdést: „Mi a véleményed Aranyról?“

Arany irodalmi utóéletének története, helyesebben azoknak az „a travers les ages“-reakcióknak az összefoglalása, melyek ezt a továbbélést előmozdították és kísérték, még nincs megírva. Az azonban bizonyos, hogy attól a pillanattól fogva, midőn az Aranyra való tekintés egyúttal tudatos ízlésbeli és irodalompolitikai állásfoglalást is jelentett (különösen századunk eleje óta), Arany irodalmi jellemképét két egymással ellentétes irányú tevékenység formálta. Nem gondolunk most az irodalmi „jobb- és bal“-oldal oly szimplex szembeállítására, melyet az irodalompolitikai demagógia az Aranynyal kapcsolatban az „épig magasztalás“ és a „félrevető lekicsinylés“ szavakkal szokott megjelölni. Az ily fogalmazású szembenállás lehetett az értékmérésre alkalmatlan kéz hirtelen mozdulatának vágy a minden áron újat mondani akarás elszólásának következménye, de nem döntő jegye az Arany-szemlélet kettősségének, melynek kialakításában jobb- és baloldal egymással elvegyülve munkálkodott. Nem tudjuk itt most az így vésett Arany-mellszobrok minden egyes vonását felsorolni, még kevésbé mehetünk vissza azokig, melyek már a költő életében is jelentkezhettek, de a ma is aktuálisakból egyet sem akarunk mellőzni.

Az egyik vágányon haladva elsőül is eljutunk ahhoz az Aranyhoz, akit időnként szinte eltemetnek az irodalom másodlagos vagy részletjegyei. „Arany János a szabadságharc utáni kor lelkiállapotának kifejezője“, teljes tudatában is van ebből eredő kötelességeinek, „át-hidalója két nagy nemzeti korszaknak“ (értvén ez alatt a 40-es és a 67 utáni éveket), historikus érdeklődésű költő, „a szó legnemesebb értelmében laudator temporis acti“. Mivel korkifejező és visszapillantó, jelentősége elbeszélő költészetében keresendő. „Igazi értékmérője epikája“ \$ itt is az, amely a messze múltba tekint, mert a jelen vagy a közelmúlt tárgyainál „önkéntelenül szatírba csap át“. Arany örök magyar embertípusok megalkotója, műveiben az etikum és az „immanensen művészi“ szervezésben olvad össze, mint bármelyik más költőnké. Iskola és minden oly intézmény, mely az irodalom erkölcsi ihletének erejét örzi és közvetíti, e ponton fogódzik meg. Teljes joggal. Semmiféle intézményes nevelés nem is mondhat le arról, hogy egy költő műveiben ne válogathasson s ne azokat az alkotásokat állítsa elsőül növendékei elé, melyekben legkevesebb az alkotásban vajúdó lélek rándulása, viszont az alkalom meg legtöbb arra, hogy az irodalomszemlélet és ízlés fogalmi tudatosítását — művészi és erkölcsi területen egyaránt — elvégezhesse. Amikor tudomány és iskola Arany irodalmi arcát „epikus“-sá, „balladás“-sá „retusálja“, semmi mást nem akar, csak azt, hogy a művelt magyarság ezeknek a mindenkori hétköznaptól legkevesébbé érintett művelőiek a segítségével haladjon át a magyar klasszicizmus ízlésnevelő erőterén. Lehet, sőt nagyon is valószínű, hogy a tudomány és az iskola ezt a munkáját nem jól végezte, lehet, hogy a tudomány iskolás igénytelenséggel (pl. a népiesség fogalma körül) dolgozott, az iskola meg a tudomány szárazságával, de Arany mintaadó és nevelő voltának hangsúlyozásával igaz és szükséges alapvetel állított fel a maga számára.

Konzervatív túlbuzgalom és kirakatba állított lerendezés egyként hozzájárult ahhoz, hogy ez az alapelv hiteléből veszítsen. Az emlék-

beszédék túlméretezett stílusa és a ma már inkább csak elképzelt, mint valóságos Arany-ellenes támadások bátor visszaverése oly formulázásokig jutott el, melyek Aranyt a műfaji tökéletesség, a nyelvi és szerkesztésbeli remekelés soha felül nem múlható megtestesítőjévé emelték. „Íme, egy költő, — olvassuk most is egy megemlékezésben — aki két epikus műformát a művészet tetőpontjára emel s ezzel... akaratlanul is hosszú időre megbénítja a két műfaj életét! Olyan szerep ez, amely a világirodalom életében keveseknek jutott osztályrészül, csak a legnagyobbaknak.“ A tetőpontnak e nem mai keletű untalan emlegetését örömmel ragadta meg az annak idején ereje teljében levő antiklasszicista irodalmi irány is. Azt mondhatnák, szinte kapóra jött neki, hogy Arany ily elérhetetlen magasságokba került. Lelkendező elomlással hódolt az „abszolút művész“, a „renaissance-király“, a raffinált hatásokra törekvő arisztokrata, az „óriás“ előtt, aki „mint művész az, mint megcsináló, mint alkotó és alakító“, akinek műveit gyönyörtől „borzongva“ kell olvasni. Jól érezte, hogy Arany műfaj-történeti tilalomfává és mozdulatlan művészet-bálvánnyá merevítve, egyszeriben elveszíti kapcsolatát a jelennel, ízlés- és ihlettartalma a haladó élet és irodalom számára nem lesz többé kötelező, nem más, mint művész, „ki magából származik és magában ér véget“, az irodalmi folytonosságban egyedül áll, „mint néhol a síkon kialudt tűz-okádó“, röviden, sem utóda, sem őse senkinek és semminek. Hogy is mer hozzányúlni a durva tudomány és az esetlen tanári kéz! Műfaj-történeti babona, tetőpont-esztétika, formaművészeti abszolútizmus és modem szenvelgés egymást támogatta abban, hogy a magyar irodalmi műveltség ösztönszerűen és természetesen Aranyhoz tapaszto erejét gyengítse.

Arany költői arculatának és irodalmi hagyományának ily megmerevítése és a jelentől való távolítása mellett egy másik alakító folyamat is tisztán megfigyelhető. A tökéletes művész emberré oldásáról, a korhoz kötött alkotások jelen értékűvé tevéséről van itten szó. Kétségtelen, hogy Arany költészetének történeti jellegű része, ennek erkölcsi tartalma, a korabeli nemzeti életet figyelő s tőle illetett lírája az első ilyen mód a jelenhez való közelítésre. A rá való emlékezésnek ideje, 1917 csakúgy, mint 1932, lépten-nyomon talál analógiákat önmaga és Arany ideje között: a magyar történeti tudat, sorsunk reszkető figyelése a nemzeti közösség minden életszakaszában ráismerhet Aranyban saját igenlő és kételkedő szavaira. Az ünnepi megemlékezés 19x7 háborús napjaiban „költészetének nagyszerű igazolását“ vélte megtalálni benne s Arany a Keveháza, a Buda Halála, a Toldi-trilógia hősi jelenetei által lett jelené. A mostani évek várakozásteljes, csonkított élete még nyíltabb utakat lelt Arany felé. A balladák és eposzok elérhetetlen magasságban megszilárdított műfaji tökéletessége a minden pillanatban hasznos nemzet-etikai tartalom aktuálissá váltásával nyert elevenítő ellensúlyt.

Mindez köztudomású. Arany aktualizálása azonban nemcsak így történt. Az az irodalmi irány, mely századunk eleje óta igen szívesen élte bele magát az üldözött vad szerepébe, szintén megrajzolt maga számára egy jelen értékű Arany-képet. Politikai szín ebben a képben

egyelőre még elenyészően kevés volt. Alapját kezdetben oly költőink adták, akik (mint Babits és Tóth Árpád) ízlésbeli különbségeik ellenére és a stílromantika körülöttük terjedő zajában is éreztek valami örök lényezet, „varázsos áramot“, mely őket Arannyal összekötötte. A külső körülményektől „megzavart verselő“, az alkotásban gátolt, a közízléssel, általában a világgal szembenálló költő körvonalai nyomultak előre. Riedl még bizonyos tartózkodással emlegetett „szellemi hipochondriá“~s Aranya kezdett dominálni. Ezt az Aranyt az új kritika is sietve magáévá tette s a költői életérzést irodalompolitikai célzatú szavakká fogalmazta. Míg egyrészt lehetőleg távortartani igyekezett Aranyt a mától és korhoz kötöttségét hirdette, mindannak az ízlés-elemnek a letördelésével, melyet a hagyománytartó irodalomtörténet Aranyban a jelen irodalmi élete szempontjából is lényegesnek tartott, az új szemlélet is „kisajátító“ munkához látott. Lehántotta Aranyról mindenekelőtt a „népies“ jelzőt. Arany népiessége — mondták — csak „mellékes humorú“, oktató célzatú és „sarokba tett“, annyi jelentése van, mint a világirodalom bármely nagy költőjénél. A népiesség különben is csupán a 40-es évek demokratikus hullámának irodalmi taraja s „mindez egészen megfelelt Petőfi egyéniségének, az Aranyé-
 nak már sokkal kevésbé.“ A Toldi pl. nem is jellemző műve Arany-
 nak s bár formában szigorúbb, de nem más, mint „Petőfi visszhangja.“ Arany-
 nak a közösséghez való viszonya csupa gyötrődés, meghasonlottság, első nagy sikere voltaképp örökös terhet jelent számára. Keserű, magábavonult, magát „a kietlennek, a sötétnek rajzában kiélő költő“, nem pedig „nemzetnevelő“ (Petőfi és Jókai ellenben az), kínlódó egyedülállás megszállottja, dekadens zseni a nyárspolgár magára vett álarcában, vagyis a „legmodernebb magyar költő“. A varázserejű, minden zárat nyitó szó ezzel kimondatott. Népszerű formula, melyet elég néhány hangulati vonással definiálni és minél többet emlegetni. „Mit mondjak? — kiáltott fel egyik kritikusunk az elmúlt Arany-
 évben — Arany egy majdnem felfedezésre váró modern költő!...“ A teendő most az lett, hogy ehhez a szerencsésen megtalált szóhoz dokumentumok kerestessenek. Nem a Toldik és a balladák jellemzők Aranyra, hanem igenis lírai költészete. „Legteljesebben az Arany igazi lénye lírájában szólal meg“ — hallottuk meglepődve tavaly az Akadémia ünnepi ülésén is. Ez az igazi lény megelhető a lírán kívüli területeken, az elbeszélő költészet önvallomásos fajaiban s a nagy epikumok magasztos sorai között felmerülő alanyi kitérésekben. Arany költői egyénisége szemlátomást idegenebbül áll saját korában. Majdnem megrovóan szólal meg a hagyományos méltató is, midőn kénytelen megállapítani, hogy „Petőfi még akkor is buzdítja nemzetét, amikor már érzi, hogy minden elveszett, Vörösmarty még a Vén cigány sötét félelmes képeit is az eljövendő ünnep biztos érzetével úzi el; Arany megtörik a csapások súlya alatt... szenved... kételkedik ... tétován lépked... belefárad.“ írói pályája, melyet ugyanez az emlékező 1917-ben még úgy látott, hogy „gyönyörű ez a költői pálya, egyenes emelkedő, nincs rajta folt vagy csorba“, hiszen Arany „pontosan ismerte tehetségének körét és hatását, tudta, mire van hivatása és meddig terjed ereje“, egyre jobban mutatja azokat a borzasztó göröngyöket,

zsákcúkat, vermeket, melyeket a költő „különös természete“ dobott, nyitott és ásott maga elé. Igen szolid és kiegyensúlyozott szellemek fejtegetik szinte lelkesedve ezt a ma egyszerre „közismertének meglátott „lelki komplexum“-ot. „Ez az ember, ez a költő csak életének dátumaival tartozott a XIX. századba, egész lelki valója a jelenhez csatolja, a mi enervált, ideges korunkhoz. Ebben a reménytelenül küzdő, fáradt, sötétesen látó emberben fölismeri a modem ember a maga sorsának osztályosát“. Néhány „azonban“ és „mégis“ próbálja biztosítani ugyan a vissza-utat a külső és belső élet állítólag oly modem összhangtalanságától a műfajrögzítő, józan és öntudatos művészhez, de Arany ember volta, „az ember, aki Arany János volt“ — így olvassuk — menthetetlenül érdekesebb, mint alkotásának egésze. Hitt-e, nem hitt-e ebben vagy amabban, „bátor“ volt-e, vagy megalkuvó, nemes volt-e vagy osztályonkívüli, pesszimista volt-e vagy optimista? — ezek a kérdések. Talán már gyűjti is valaki az adatokat egy hamarosan, amíg a divat tart, megírandó biographie romancée-hoz.

Aki ma embert mond, az szükségszerűen mond társadalmi problémákat és politikát. Hogy a millenáris politikával szoros kapcsolatot tartó régibb irodalomtörténet szívesen hallotta ki Arany műveiből a neki megfelelő politikai hangsúlyokat, az eléggé kiviláglik azokból a támadásokból, melyek ezt az irodalomtörténetet újabb irodalmunk pártpolitikai sütetű mellékalakjai részéről érték és érik még ma is. Egészen régi eredetű az a most újból felmerült „tisza látást és elfogulatlan méltánylást“ reklamáló felfogás is, mely az Elveszett Alkotmányon, a Nagyidat cigányokon, a Bolond Istók I. énekén és a meg nem irt Dózsa-eposzon keresztül akarja felgyűjtani Arany érdekében az ifjúság és nagyközönség képzeletét, érdeklődését és lelkesedését. Közkinccsé tevést követel, Byron-i magasságot, Zolát felülmúló naturalista parasztszemléletet, Gogoly-i fájdalmat emleget ...se buzgó jóakarát és jólérsütség mögött ott áll a darabokra tépett, az agyonaktualizált Arany. Bizonyos, hogy ennek a gondolatnak még jövője lesz. Jövője lesz a vidéki közönségben, az ifjúságban, különösen abban, mely politikai határainkon kívül esik, mert ez most éli át, tetemes késési idővel, Ady, Móricz és Szabó Dezső romantikus radikalizmusát, valamint saját napjaink politikai és világnézeti izgalmaikat. Az agrár-szocializmus még számottevő színeket fog ehhez a képhez szállítani.

Voltaképp örülnünk kellene, hogy így minden kor- és irodalomszemlélet megtalálja a maga Arany Jánosát. Az, aki megelégszik annyival, hogy Aranyt az utókor nem felejtette el, hogy Arany él ízlés-, divat-, világnézet- s politikum-különbségek mellett és alatt, nagy megnyugvással teheti le az elmúlt év ünneplő és értékelő Arany-émlékezéseit. Az azonban, akit az integer szellem sorsa érdekel, némi keserű ízt érez a szájában. Ez a keserű íz még akkor is megmarad, ha az 1932. évi Arany-tanulmányok nem túlságosan hosszú sora után újra magunk elé tesszük azt a kettőt, Illyés Gyuláét és Németh Lászlóét,¹ melyekben legkevesebb a mellékhangsúly s ami van, részint lelki elődök kötelező erejű hagyatéka, részint az önvallomás kibuggyanásai. Az ember-

¹ Nyugat 2932. 20. sz. Protestáns Szemle 1932. 11. sz.

Arany és a művész-Arany széles fensíkjai helyett azon a titokzatos billenési ponton állanak meg, az „írás és hallgatás határvonalán“, honnan egyformán látszik emberség és alkotás, lélekrendülés és formált kifejezés, szellemi predestináció és szervezett irodalmiság. Ami pedig a legfontosabb, érzik azokat a veszélyeket, melyek a most legnépszerűbb Arany-magyarázatok „kényelmes rossz kanyarjaiból, a lélektan „kamaszkíváncsiságú“ irányzataiból származtak. Képesség és mű, erő és lehetőség számtani arányainak értékét keresvén, Arany pályája ma indulásban levő magyar tehetségek sorskérdéseinek vetületévé lesz, Arany arca egy-egy redő által önmagukéhoz hasonlónak, de — úgy tetszik — mintha ezen a személyes igazságon a megidézett Költő objektív hitelű vonásaiból is átvillanna egynéhány. A támadott és védett, a közösségben hasznossá tett és ünnepezt szellem, ^magányossága“ végső mondanivalójuk: előkelő figyelmeztetés azoknak a kisszerű kísérleteknek, melyek ezt a magányt a ma lármájával közelítik meg.

Egyikük hosszmeteszben mutatja meg Arany egész költői útját. A legigazibb módszer, mert Arany eddig a tetszésszerinti keresztmeteszekkel dolgozó irodalomtörténeti kisplasztika áldozata volt. Költői természetének oly fejlődésrajzára van szükségünk, mely nem „igazi lényé“ alkalmi kínálásával jelentkezik, hanem megérteti az alkotó szellemet autonóm és korszerű mozgásában. Arany halála után ötven évvel eljött már ennek legfőbb ideje.

KERECSENYI DEZSŐ